

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE MEKTUPLARINDA BİR SÖZ VARLIĞI İNCELEMESİ

Nesrin SİS¹

Özet

Klasik Türk Edebiyatının zirveye ulaştığı devir olarak kabul edilen XVI. yüzyılın, hem Anadolu hem de Azeri sahasında tartışmasız en yetkin sanatçılarından biri de Fuzûlî'dir. Bu çalışmada şiirde olduğu gibi nesirde de Klasik Türk Edebiyatının en güzel eserlerini meydana getirmiş olan Fuzûlî'nin Türkçe Mektuplarında bir söz varlığı incelemesi yapılmıştır. Her ne kadar bu dönem şiir ve nesir dili Arapça ve Farsçanın yoğun etkisinde kalmışsa da, Türkçeye has ses ve şekil yapısı, özellikle de söz diziminin temel kaideleri bu dönem eserlerinde net bir şekilde görülmektedir. Türkçe Mektupları üzerinden Fuzûlî'nin söz dünyası ile ilgili fikir verecek bir söz varlığı çalışması yapmak suretiyle Fuzûlî ve devri ile ilgili çalışmalara bir yenisini eklemek temel olarak amaçlanmıştır. Fuzûlî'nin, tespit edilebilmiş beş Türkçe mektubu bulunmaktadır. Bunlar üzerinde yapılmış söz varlığı çalışmasına rastlanmamıştır. Bu mektuplar hem kendinin özel hayatıyla hem de devrinin sosyal ve idari hayatıyla ilgili olması bakımından önem taşıyan ve Fuzûlî'nin edebi şahsiyetini, nesirdeki ustalığını aksettiren mektuplardır. Söz varlığı araştırması için önce her bir mektupta bulunan kelimeler çıkarılarak kökenleri yönünden değerlendirilmiş sonra da bütün mektuplar söz varlığı açısından karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelenmiştir. Ulaşılan bulgular genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Fuzûlî, Türkçe Mektuplar, söz varlığı.

ANALYSIS OF VOCABULARY IN FUZÛLÎ'S TURKISH LETTERS

Abstract

Fuzuli undoubtedly was one of the most prominent writers in both Anatolia and Azerbaijani areas at XVI. century, the period during which classical Turkish literature reached its peak. In this study, the vocabulary in the Turkish letters of Fuzuli, who composed the most beautiful works in prose as well as in poetry, was evaluated. Even though the prose and poem was under the influence of Arabic and Persian languages, Turkish specific phonological and morphological structures, and especially basic syntax rules are noticeable in his works. Based on his Turkish letters, it was aimed to shed light on Fuzuli's vocabulary world and his era. There are five known letters of Fuzuli. A vocabulary study on his letters is not known to date. These letters are important as they represent Fuzuli's private as well as social and cultural life and his competence in literature. As part of vocabulary study, first, all of the words in every letter were etymologically analyzed and then all of the letters were evaluated comparatively. Finally, the obtained results were interpreted in details.

Keywords: Fuzûlî, Turkish Letters, vocabulary.

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, nesrin.sis@inonu.edu.tr.

Giriş

Divan edebiyatını zirveye ulaştıran şairlerin başında gelen Fuzûlî'nin hayatı hakkındaki bilgiler çok sınırlı olduğundan şairin hayatı ancak kalın çizgilerle tespit edilebilmektedir. Doğum yılı bilinmediği gibi doğduğu yer de kesin olarak bilinmemektedir. Fuzûlî'nin çok iyi bir tahsil gördüğü, devrinin bütün ilimlerini öğrendiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazdığı gibi bu üç dilde de şiirler söylemiştir. Türkçe ve Farsça Divan'larının ön sözlerinde ve şiirlerinde naklî ve aklî bütün ilimleri elde etmek için ömrü boyunca ilim tahsili ile uğraştığını söyler (Mazıoğlu: 1997, 9-22).

Fuzûlî, eserlerinde genellikle XVI. yüzyılın aydın tabakasının benimsediği Arapça, Farsça ve Türkçe'nin karışmasından meydana gelmiş olan klasik şiir ve nesir dilini kullanmıştır. Türkçe kelimelerin pek az yer alması olmasına rağmen, Fuzûlî'nin dili yine de çağdaş Osmanlı ve Azeri divan şairlerine nispeten dil tarihi bakımından kıymetli bir hazine teşkil edecek mahiyettedir (Korkmaz, Olcay: 1956, 4).

Fuzûlî'nin mektupları öncelikle onun devlet erkânı ve fikir adamları arasında özel bir yeri olduğunu, onlarla dostâne hatta bazen senli-benli, nükteli mizahlı muhasebe ve muhaberede bulunduğunu göstermekte ve şairin öyle zannedildiği gibi fakir fukaradan olmadığını sezdirmektedir. Fuzûlî'nin şair ve sanatkâr şahsiyetinin kuvvetli damgası ile damgalanmış bu mektuplar, pürüzsüz, muntazam ve sanatkârâne nesrin mükemmel örnekleridir. Ayrıca bu mektupların, şairin hususi hayatıyla ilgili olması da önemlerini arttırmaktadır (Karahan: 1948).

Her biri şaheser seviyede manzum ve mensur eserleri bulunan Fuzûlî'nin, tespit edilebilmiş beş Türkçe mektubu bulunmaktadır. Şikayetnâme adıyla bilinen Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye hitaben yazılmış mektubunun, Musul Mirlivâsı Ahmet Bey'e cevaben yazılmış iştiyaknâme mahiyetindeki mektubunun, içeriğinden bir tehniyetnâme olduğu anlaşılan Ayas Paşa Mektubunun ve yine bir tehniyetnâme olan Kadı Alâüddin mektubunun metinleri, Abdülkadir Karahan tarafından 1948 yılında İstanbul'da yayınlanan "Fuzûlî'nin Mektupları" adlı eserden alınmıştır. Kanûnî'nin şehzâdesi Bâyezid'in Fuzûlî'ye gönderdiği anlaşılan mektuba cevaben yazdığı Şehzâde Bâyezid Mektubunun metni Hasibe Mazıoğlu tarafından 1997 yılında Ankara'da yayınlanan "Fuzûlî Üzerine Makaleler" adlı eserdeki "Fuzûlî'nin Bir Mektubu" isimli makaleden alınmıştır.

Fuzûlî'nin Türkçe mektuplarında bulunan bütün kelimeler söz varlığı açısından değerlendirmek üzere çıkarılmış ve kökenleri bakımından bir incelemeye tabi tutulmuştur. Arapça(A), Farsça(F), Türkçe(T) Yunanca(Y) kökenli kelimeler açısından her bir mektubun söz varlığı önce kendi içinde sonra da diğerleriyle birlikte ele alınarak tasnif edilmeye çalışılmıştır.

1.Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi Mektubu

Nişancı Paşa Mektubu ve daha çok Şikayetnâme adıyla bilinen bu mektup esasen Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye hitaben yazılmış mektuptur. Koca Nişancı diye şöhret bulan ve şiirde Nişanî mahlasını kullanan Celâl-zâde ile Fuzûlî arasında yalnız bir tanışıklık değil kuvvetli bir dostluk olduğu da söylenebilir. Fuzûlî'nin Bağdat seferinden bir müddet sonra yazdığı bu mektup edebiyatımızda daha çok Şikayetnâme adı ile anılmaktadır. Şairin, padişaha ve devlet ricaline takdim ettiği kasidelere karşı, câize mahiyetinde olarak, Bağdat vilayeti

gelirinin fazlasından kendisine devamlı olarak verilmesi emir buyurulan günlük 9 akçeyi alamadığını ve devrin ahvalini, zarif ve alaycı bir üslupla ifade ettiği bir mektuptur. Fuzûlî'nin nüktedan ve iğneleyici mizah yeteneğini çok açık bir şekilde aksettiren ve edebi değeri her türlü tenkidin üstünde olan Şikayetnâme'yi mensur şaheserlerimizin başında saymak isabetli olacaktır (Karahan: 1948).

Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi mektubu, 9 beyitlik ve 7 beyitlik iki Türkçe mesnevi, 3 Türkçe kıt'a, nazm başlığı altında Farsça 3 beyit, 2 Arapça mısra, 1 Farsça mısra ve 11 Arapça cümle içermektedir.

Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi mektubunda toplam 496 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerden 294 tanesi Arapça kökenlidir ve % 59,3 oranıyla ilk sırada yer almaktadır. Farsça ve Türkçe Kelimelerin sayısı 65 olup oran bakımından eşittir. Arapça kelimelerin Türkçe ile kullanıldığı 47 kelime; Farsça kelimelerin Türkçe ile birlikte kullanıldığı 3 kelime bulunmaktadır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi mektubunda, Türkçe kelimelerin oranı % 23,2 olmaktadır ki bu oran, toplamda % 16,1 olan Farsça kelimelerin oranıyla mukayese edildiğinde Türkçeyi Arapçanın ardından ikinci sıraya taşımaktadır.

Tablo 1. Nişancı Celal-zâde Mustafa Çelebi Mektubu

Dil	Sayı	%
A	294	59,3
F	65	13,1
T	65	13,1
A+A	7	1,4
A+F	4	0,8
A+T	47	9,5
F+A	4	0,8
F+F	6	1,2
F+F+F	1	0,2
F+F+T	3	0,6
Toplam	496	100

2. Ahmed Bey Mektubu

Musul Mirlivâsı Ahmet Bey'e cevaben yazılmış iştiyaknâme mahiyetinde bir mektuptur. Mirlivâ Ahmet Bey'in kim olduğu ve bu mektubun hangi tarihlerde yollandığı bilinmemektedir. Fuzûlî, Mirlivâ dostundan gördüğü lütuf ve ihsanı mektubunda ima etmektedir. Mirlivâ Ahmet Bey ile Fuzûlî arasında senli-benli denebilecek bir yakınlık olduğunu ve muhababın edebiyattan ve bilhassa şaraptan anlayan, güzel işleri seven bir insan olduğu, kelime ve sanat oyunları arasında metinden sezilenmektedir (Karahan: 1948).

Ahmet Bey mektubunda 19 beyitlik Türkçe bir kaside, Türkçe 1 kıt'a ve Farsça 1 cümle yer almaktadır.

Diğer mektuplara göre en fazla kelime sayısına sahip olan Ahmet Bey mektubunda da köken bakımından ilk sırayı 323 kelime ile Arapça almaktadır. Türkçe kökenli kelimeler kullanım bakımından Farsça'nın ardından

üçüncü sıradadır. Arapça ve Türkçe 26 kelime, Farsça ve Türkçe 1 kelime, Arapça Farsça Türkçe 1 kelime, Farsça Arapça Türkçe 1 kelime vardır. Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte toplam kullanım oranı % 14,3 olarak Türkçeyi üçüncü sıraya taşır.

Tablo 2. Ahmet Bey Mektubu

Dil	Sayı	%
A	323	59,9
F	113	21,0
T	48	8,9
A+A	2	0,4
A+F	5	0,9
A+T	26	4,8
A+F+T	1	0,2
F+A	6	1,1
F+A+T	1	0,2
F+F	10	1,9
F+T	1	0,2
F+Y	1	0,2
Y	1	0,2
Y+A	1	0,2
Toplam	539	100

3. Ayas Paşa Mektubu

Fuzûlî'nin bu mektubunun muhatabı olan Ayas Paşa 1545 tarihinden itibaren birkaç yıl dördüncü Osmanlı valisi olarak Bağdat'ta bulunan kudretli bir idare adamı ve şairin yakın bir dostudur. Mektubun başlığı her ne kadar onun Ayas Paşa'ya "ubudiyet tariki ile" gönderildiği şeklinde ise de metinden asıl valinin çocuğunun doğuşu dolayısıyla tebrik mahiyetinde yazılmış bir tehniyetnâme olduğu anlaşılmaktadır (Karahan: 1948).

Ayas Paşa mektubunda Farsça 6 beyit Farsça 1 kıt'a, Arapça 1 kıt'a ve Farsça 3 mısra bulunmaktadır. Toplam 304 kelime bulunan Ayas Paşa mektubunda Türkçe kelimelerin sayısı 16'dır (%5,3). Arapça ve Farsça kelimelerle kullanılan 16 Türkçe kelimenin oranı da dahil edildiğinde % 10,5 ile Türkçe kelime sayısı Arapça ve Farsça kelimelerden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 3. Ayas Paşa Mektubu

Dil	Sayı	%
A	198	65,1
F	69	22,7
T	16	5,3
A+A	3	1,0
A+F	1	0,3
A+T	12	3,9

A+A+T	1	0,3
F+F	1	0,3
F+T	3	1,0
Toplam	304	100

4. Kadı Alâüddin Mektubu

Bu mektubun muhatabı olan Kadı Alâüddin'in nerede kadı olduğuna dair mektupta herhangi bir ima bulunmamaktadır. Bir tehniyetnâme mahiyetinde olan mektup 1552 tarihinde kaleme alınmıştır (Karahan: 1948).

Kadı Alâüddin mektubunda 2 Türkçe beyit, kısa bir mesnevi olarak değerlendirilebilecek 8 beyitlik Farsça manzume, 3 Türkçe tarih beyiti ve 4 Arapça cümle yer alır. Toplam 173 kelime bulunan mektupta ilk sırada 119 kelime(%68,8) kelime ile Arapça vardır. Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimeler ile toplamdaki oranı %16,3'tür ve Farsçanın ardından üçüncü sıradadır.

Tablo 4. Kadı Alâüddin Mektubu

Dil	Sayı	%
A	119	68,8
F	16	9,2
T	13	7,5
A+A	1	0,6
A+F	2	1,2
A+T	11	6,4
A+A+T	1	0,6
F+F	7	4,0
F+T	1	0,6
F+F+T	2	1,2
Toplam	173	100

5. Şehzâde Bâyezid Mektubu

Kanunûnî'nin şehzâdesi Bâyezid'in Fuzûlî'ye gönderdiği anlaşılın mektuba cevaptır. Fuzûlî'nin şehzâde ile mektuplaşmasının ne zaman ve nasıl başladığı bilinmemektedir. Bu tanışmanın gıyabî olduğu tahmin edilmektedir. Fuzûlî bu mektubunun sonunda şehzâdeye bağlılığını ve onun huzuruna kavuşmaktan başka emeli olmadığını, ancak geçim darlığının yolculuğa engel olduğunu bildirir. Bu mektubun Fuzûlî'nin biyografisi bakımından ayrı bir yeri vardır. Bağdat'ta kıymetinin bilinmediğinden zaman zaman şikayet eden Fuzûlî, şehzâdeye ümitle bağlanmış, onun yanına gidebilmek için yardımına muhtaç olduğunu bildirmiştir (Mazıoğlu:1997,50).

Şehzâde Beyâzıt mektubunda 5 Farsça beyit, 1 Farsça mısra ve 11 Arapça cümle bulunmaktadır. Şehzâde Beyâzıt mektubundaki toplam 463 kelimenin 343 tanesi Arapçadır. Diğer mektuplarda olduğu gibi ilk sırada olan

Arapça kelimelerin oranı %74,1'dir. Farsça kelimeler %11,2 oranıyla ikinci sırada, Türkçe kelimeler de %3,9 oranıyla üçüncü sıradadır. Arapça ve Türkçe 32 kelime, Farsça ve Türkçe 5 kelime vardır. Bunlar da dahil edildiğinde Türkçe kelimelerin oranı %11,9'dur.

Tablo 5. Şehzâde Beyâzıt Mektubu

Dil	Sayı	%
A	343	74,1
F	52	11,2
T	18	3,9
A+A	3	0,6
A+F	2	0,4
A+T	32	6,9
A+A+A	1	0,2
F+F	7	1,5
F+T	5	1,1
Toplam	463	100

Mektuplarda toplam 160 Türkçe kökenli kelime yer almaktadır. Mektuplardaki Türkçe kelimelerin içinde bulunan 6 isim “agız, alın, el göz, kaş, yüz” vücut ve organlarla ilgilidir. “Ben, sen, an, biz, kendü, özge ve kim” olmak üzere 7 Türkçe zamir bulunmaktadır. Edat ve zarf olarak 20 Türkçe kelime “beri, bile, biraz, birle, çok, dahi, degül, diyü, ey gibi, için, iken, ise, kim, ne, ne ...ne, niçün, sonra, yine, yohsa” yer almaktadır. Sayı ismi olarak 2 isim “bir, dokuz” geçmektedir. Türkçe söz varlığının içinde yer alan fiiller çekimli olarak veya Arapça, Farsça kelimelerle birlikte cümlelerde kullanılmıştır. Türkçe kökenli kelimeler aşağıda yer almaktadır:

İsim

agız	beri	çeri	el	iken	mı	sadak	üst
akçe	bile	çok	emek	iki	ne	saña	üzeri
alın	bir	dahi	ey	ise	ne ...ne	sen	var
an	biraz	degül	geçen	kaş	nesne	sonra	yine
baña	birle	diyü	gibi	kat	niçün	söz	yohsa
beg	biz	dokuz	göz	kendü	ol	taş	yok
ben	böyle	dolu	gün	kim	özge	toprak	yüz
benzer	bu	dürür	içün	kim	paşa	uyhu	

Fil

al-	buyurul-	dökül-	getür-	göster-	kal-	saç-	umıl-	yitür-
bil-	çek-	dur-	gir-	götür-	kıl-	sar-	ur-	yüz
bul-	çekil-	düş-	gönder-	irüş-	ne it-	sat-	vir-	ur-
bulun-	di-	eyle-	gör-	işit-	ol-	sol-	yet-	
buyur-	dizil-	gel-	görün-	it-	olın-	tut-	yetür-	

Sonuç

Divan edebiyatını zirveye ulaştıran şairlerin başında gelen ve her biri şaheser seviyede manzum ve mensur eserleri bulunan Fuzûlî'nin, tespit edilebilmiş beş Türkçe mektubu bulunmaktadır. Fuzûlî'nin Türkçe mektuplarında bulunan bütün kelimeler söz varlığı açısından incelenmek üzere çıkarılmış ve bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Mektup metinlerinin tamamında toplam 1975 farklı kelime bulunmaktadır. Arapça kelimelerin sayısı toplamda 1277 olup % 64,7 oranıyla ilk sırada bulunmaktadır. Farsça kelimelerin sayısı toplam olarak 315'tir ve bütün kelimelerin %15,9'unu oluşturmaktadır. Türkçe kelimelerin sayısı 160'tır ve mektupların söz varlığının %8,1'ini oluşturmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelerle birlikte kullanımları değerlendirildiğinde ilk sırayı Arapça+Türkçe (A+T) yapısındaki kelimeler alır, bunların toplam sayısı 128'dir ve bütün söz varlığı içindeki oranları %6,5'tir. Farsça+Türkçe (F+T) yapısındaki kelimelerin sayısı 10 olup, toplam kelimeler içindeki oranı %0,5'tir. Farsça+Farsça+Türkçe (F+F+T) yapısında 5 kelime (%0,3), Arapça+Arapça+Türkçe (A+A+T) yapısında 2 kelime (%0,1), Arapça+Farsça+Türkçe yapısında (A+F+T) 1 kelime (%0,1), Farsça+Arapça+Türkçe (F+A+T) yapısında 1 kelime (%0,1) vardır. Bunlar hep birlikte değerlendirildiğinde Türkçe kelimelerin toplam 307 kelime ile bütün söz varlığının % 15,5'ini oluşturduğu ve kelime sıklığı bakımından üçüncü sırada yer aldığı görülür. Arapça ve Farsça kelimeler birlikte bütün söz varlığının % 84,5'ini oluşturmaktadır. Bu durumu, mektupların muhataplarının kimliğiyle ve devre hâkim olan genel temayülle izah etmek mümkündür. Devrin genel eğilimine paralel olarak Türkçe her ne kadar söz varlığı içinde az yer tutsa da Arapça ve Farsçanın ardından üçüncü sırada olsa da Türkçe fiillerle kurulan cümleler ifade ve söyleyiş yönünden ilk sıranın Türkçeye ait olduğunu gösterir mahiyettedir. Türkçeyi ince ve güzel bir söyleyişle, kendine has üslubuyla kullanan Fuzûlî, kendi devrinden bugüne Türkçe söz varlığına "selam verdim rüşvet değildir diye almadılar" gibi bir kalıbı kazandırmış, Türkçeyi, samimi bir anlatımla ve büyük bir maharetle işlemiştir.

KAYNAKÇA

- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EREN, Hasan (1999). *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- KARAHAN, Abdülkadir (1948). *Fuzûlî'nin Mektupları*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- KARAHAN, Abdülkadir (1995). *Fuzûlî Muhiti Hayatı ve Şahsiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, OLCAY, Selahattin (1956). *Fuzûlî'nin Dili Hakkında Notlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1992). *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1997). "Fuzûlî'nin Bir Mektubu" *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

PARLATIR, İsmail (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

SİS, Nesrin (2015). *Fuzûlî'nin Türkçe Mektuplarında Söz Dizimi Söz Varlığı*. Malatya: Yılmaz Matbaacılık ve Yayıncılık.

TÜRK DİL KURUMU (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

